

A RÖG GYERMEKEI A MAI KULTÚRÁBAN

Oravecz Imre regénytrilógiájáról

Mivel a *Parasztok* cím foglalt a regényirodalomban Władysław Reymont nevezetes, száz évvel ezelőtti alkotása révén, Oravecz Imre ezeröttszáz oldalas, immár lezárt trilógiája nem kaphatta ezt a kézenfekvő főcímet, tehát költőibbet kapott, *A rög gyermekeit*. E mű másmi-lyenné vált megírása során, mint ahogy egykor szerzője elképzelte. Az író nyilatkozataiból emlékezhetünk rá, hogy eredetileg a kivándorlás regényét kívánta megírni, ám a bevezeté-sével szánt 19. század közepi-végi paraszti családtörténet önálló kötetévé nőtt: így keletkezett az első könyv, az *Ondrok gödre* (2007). Megjelenése idején kétkötetesre tervezhette a művét a szerző: a hazai kötet mellé kívánta állítani az amerikaiat. Mire a *Kaliforniai fűrjet* kinyom-tatták (2012), eltűnt a belső címlapról az első kötetben még ott szereplő eredeti főcím: „Az álom anyaga”. Az új főcím majd csak a trilógia első köteteinek újrakiadásain tűnt fel, 2016-ban, s végül az idén kiadott harmadik rész, az *Ókontri* borítóján. Reymontnak és Oravecznek, ha lehetne, műcímet kellene cserélnie. A „Parasztok”, azt hiszem, jobb főcíme lenne Oravecz művének. *A rög gyermekei* cím poétikussága ugyanis ellentétben áll a trilógia nyelv-ével, amelyet kritikusai neveztek már szenvtelennek, száraznak és szürkének is.

Oravecz műve az elmúlt másfél évtized egyik legnagyobb epikai vállalkozása a ma-gyar irodalomban. Nemcsak irodalmi, hanem társadalmi tett is. Nagy témákat tár elénk, amelyekről elfeledkezett már a közvélemény: a paraszti életformát és a kivándorlást, ezernyi kérdéseikkel. Akárcsak a *Halászóember* című versgyűjteménynek egykor (1998), a trilógiának sem csupán a paraszti életforma enciklopédikus leírása (nyelvi megalkotása) az ambíciója, hanem a rehabilitálása is. *A Halászóembernek* nemcsak a politikája, hanem a formája is kihívást jelentett olvasói számára: leírás-poétikájáról, monumentális arányú tárgyiasságáról, monoton versszerűtlenségéről valaha írtam én is *Baksay, Oravecz, Tolsztoj* című esszémben. *A rög gyermekei* legalább annyira rendhagyó mű, mint a versgyűjtemény volt, ám azt hiszem, nem jelent formai kihívást az irodalom számára, amelybe megérke-zett. Az *Ondrok gödre*, a trilógia legjobban sikerült darabja, talán még jelentett: az elbeszélő részek fölött eluralkodó lajstromok, a cselekményes és értekező részeknek az *Érik a gyümölcs* című Steinbeck-regényre emlékeztető váltakozása, a történetmondás kitervelt epizodikussága, a hétköznapi epizódok sorába ékelődő „ünnepiek” (az idős János látom-ásos álma, István búcsúzó veduta-jelenete) formai szempontból is érdekes alkotásnak mutatták Oravecz regényét. A trilógia további részeiben ez a formai invenció egyszerűsödött, a narratív megoldások ismétlődni kezdtek.

A rög gyermekei legelőször is azzal válik ki a kortárs magyar epikából, hogy dolgoznak benne. A mai regények és verses regények többségéből hiányzik a munka, különösen a fizikai munka; legfeljebb arról értesülünk, hogy mely szereplőknek mi a foglalkozása, de nem látjuk őket dolgozni, a jelenetek nem munkaidőben zajlanak, a munka nem válik a művek témájává – a cselekmények szabadidőben mennek végbe, vagy olyan életformák keretei közt, amelyek nem a munka köré szerveződnek. Marxszal szólva azt is mondhat-nám, hogy a mai regények a szabadság birodalmában szeretnek maradni, s amennyire

lehet, elkerülnék a szükségszerűség birodalmát. *A rög gyermekei*ben ellenben (különösen az első két kötetben) szinte mindig mindenki dolgozik, és éppen ez áll a mű érdeklődésének a középpontjában: a munka és a dolgozó ember. A szerszámok, a munkafajták, a tudás, amely szükséges az elvégzésükhöz, az erőfeszítés, az elvégzése felett érzett öröm. Oravecz regényének szereplői nem olvasták *A tőkét*, így nem választják külön a szabadság és a szükségszerűség birodalmát, a munka számukra egyik is és másik is, elválaszthatatlanul. Mindenesetre nem szabadulni szeretnének tőle, hanem elvégezni, és azután újra kezdeni, majd megint elvégezni és kezdeni újra.

Mihez kezdjünk ilyen hősökkel ma, amikor a fejlett világban az emberi élet immár egyre kevésbé szerveződik a munka köré? „A munkaidő, a munkanap, a munkahét, a munkaév és a munkában töltött élet zsugorodása drámai méreteket öltött – és a következők is drámaiak”, írta másfél évtizede a kiváló német-brit szociológus, Ralf Dahrendorf. Talán éppen e társadalmi változás drámai jellegére tudhat rámutatni egy-egy olyan mű, mint *A rög gyermekei*. Az Árvai család (az ő történetüket foglalja magában a trilógia) a munkával mérte meg az embereket, a családokat, a munka strukturálta a napjaikat, heteiket, hónapjaikat és éveiket. Köré rendeződtek a tevékenységeik, a tárgyaik, az emberi kapcsolataik. A munka kíváncsi miatt ragaszkodtak a szokásaikhoz, és a munka kíváncsi miatt változtattak rajtuk. Szenvédélyesen érdeklődtek iránta; olyan emberre akartak válni, amilyen embert a munka kíván. Haszonért dolgoztak, állandóan számoltak, takarékoskodtak, de a munkát akkor is elvégezték, ha nem volt belőle hasznuk, mert hozzá tartozott az életükhöz, hogy amibe belekezdtek, azt be is kell fejezni. Nehéz ennél korszerűtlenebb regényszereplőket elképzelni.

A rög gyermekei egyedi teljesítmény, amely nem illeszkedik az irodalom kortárs trendjeibe. Ugyan realista mű, s a mai prózairás is a realizmust keresi, még sincsenek összhangban: a trilógiáé régi fajta realizmus, amelynek az igazi főszereplője a társadalom, egy-egy nagy társadalmi osztály (ez esetben a parasztság), az életformájuk, a hétköznapjaik, a törvényszerűségek, amelyek a világukat szabályozzák. Az újfajta realizmus inkább magánéleti, egy-egy ember vagy kis csoport egyedi életmódjának, csak rá jellemző tapasztalatainak, de még inkább egyedi bensőjének, traumáinak, önelképzelésének, önfeltárásnak a realizmusa. A realizmus mindig társadalmi felszólítás is, írta Erich Auerbach a *Mimézis*ben. A régi realizmus szociális célú politikai vagy közizgazgatási cselekvésre szólított fel; az újfajta realizmus inkább arra, hogy ismerd el az itt megmutatkozó egyedi életmódot, segíts, hogy megmutathassa magát, fogadd el, érezz együtt vele! Az újfajta realizmus a különbözőségi realizmusa.

„A regény hősei talán emlékezetes figurák, de nem igazán összetett karakterek” – írta annak idején a trilógia első kötetéről Kulcsár-Szabó Zoltán, s ez a megállapítás a további két kötetre is igaz. Az *Ondrok gödre* és a *Kaliforniai fűrj* főszereplői általános hősök, olyanok, mint általában lehettek a parasztgazdák, parasztleányok, paraszttasszonyok. Kevéssé egyénítettek, legfeljebb egy-két jellemvonásuk teszi emlékezetessé őket. Az egyikük macacs, a másikuk engedékenyebb, az egyikük hirtelen haragú, a másikuk szelídebb. Ugyanúgy beszélnek, azonos srófra jár az agyuk, hasonlóak a lelki reakcióik. Mindez nem írói fogyatékoság, hanem tudatos döntés eredménye. Amodern formát választott amodern tárgyához. Az elbeszélő olykor leolvassa hősei gondolatait, de sosem a tudattalanjukat. A szereplői jóval kisebb belső mélységgel rendelkező alakok, mint amilyenekhez a modern regény hozzászoktatott bennünket. Csak a harmadik kötet, az *Ókontri* főszereplője mozdul el az általános hőstől az egyéni felé. Vele már olyan események is történnek, mint a modern regények szereplőivel: rajtakapja a feleségét egy férfival; kiskorú lányok iránt vonzódik; impotenssé válik. Árvai Steve már majdnem pszichológiai ember.

Nemcsak a hősök általánosak *A rög gyermekei*ben, de a stílus is. Miközben a mai írók arra törekcsenek, hogy csak rájuk jellemző, másokétól eltérő stílust, írásmódot alakítsanak

ki, Oravecz dísztelen, jellegtelen, szinte irodalmiatlan stílusban írta meg a trilógiáját, noha olykor egy-egy tájleírás, jelenet, monológ mégiscsak felfénylik a fekete-fehér felületen. Az általános stílus a realizmus velejárója is lehet. Svetlana Alpers írja a kora újkori holland festészetről (*Hű képet alkotni* című könyvében), hogy a világ másolása felszívta a műbe az alkotóját, ezért a festményeken nem ismerhető fel egyéni modor; olyan művészetet látunk rajtuk, amely szándéka szerint „a dolgok természetéhez alkalmazkodik”. Oravecz talán ilyenfajta irodalmat szeretett volna létrehozni. Elbeszélői figyelmét mindenestre sokkal inkább a külső dolgok leírása kötötte le, mintsem az emberi benső lélektani elemzése. A modern regény két nagy iránya, a lélektani mélyfúrás és az önreflexív-játékos szövegalakítás közül egyik sem jellemzi a trilógiát.

Már az első kötetnek is voltak kritikussai, akik kevesellték a műben a romaneszk elemet, így van ez az *Ókontri* esetében is. „A regényben nincsenek váratlan fordulatok, a főszereplőnek nincs megfogható ellenlábasa, illetve maga a főhős is eléggé kétdimenziós figura – írja röpké bírálatában Kőrösi Imre, a *Magyar Narancs* sikerlistáját magyarázó cikkében –, de a könyv mégis emlékezetes olvasmány, mert a regény igazi főszereplője mint ha nem is Árvai Steve lenne, hanem a hagyományos paraszti társadalom és az ezt éltető természet, a hatalmas antagonista pedig maga a történelem.” A műfaj története nagyon sokféle változatot hozott létre, köztük olyanokat is, amelyekben sok a leírás és kevés az elbeszélés; olyanokat is, amelyekben epizodikus a cselekményvezetés. Oravecz trilógiája e művek közé tartozik. Az *Ondrok gödre* elbeszélése régies, a romantikus regény előtti, az országisme, népisme műfajára emlékeztető ismeretközlő prózafajtából bontakozik ki, s a mű hanghordozása későbbi, már tisztán cselekményes részeiben is megőriz valamit az értekezés tónusából és az enciklopédikus készletéből.

Az eposzokban, e „tanító költeményekben”, „törzsi enciklopédiákban” (Eric Havelock kifejezéseit átvéve) arra szolgáltak az egyes emberi tevékenységfajták részletezései – hogyan kell felszerelni indulás előtt egy tengeri hajót, hogyan kell lesből támadni, hogyan kell áldozni az isteneknek stb. –, hogy segítsék az éneket meghallgató következő nemzedék tagjait a tudásfajták elsajátításában. De mi a szerepük a trilógia aprólékos munkafázis-leírásainak, például az *Ókontri* oldalain a keresztrakás, az asztagrakás, a cséplés részletezésének? Hisz sosem fognak már keresztet, asztagot rakni, cséplőgéppel dolgozni. Az egykori munkafajták továbbélésének egyetlen módja maradt: leírásuk, az irodalom. Ez magyarázhatja a lajstromok gyakoriságát *A rög gyermekeiben*. Aki beszél e trilógiában, még birtokában van a régi tudásnak, utolsóként. De már nem tudja továbbadni e tudást, csupán leírni, megörökíteni. A mű tárgyilagos, egyszerűsége törekvő, kopár stílusa talán az elbeszélő elégikus, ossziáni helyzetének eltakarására is szolgál: önfegyelmzés is.

A trilógia nagy témájához, a paraszti életforma felméréséhez az Árvaiak családtörténete példaként, egy eset (több eset) elmondásaként viszonyul. *A rög gyermekei* eszményítés nélküli bemutatása egy aprólékosan kidolgozott, rendkívüli tudást felhalmozó-továbbörökítő, önmagában teljes emberi életformának, amely ugyanakkor nehéz és szűkös is volt, és lehetett rideg és korlátozó is. A trilógia színre viszi ezt az életformát dinamikus időszakaiban és szétverése idején. Az *Ondrok gödre* némely kritikusa úgy látta, hogy a regény a paraszti világ szükségszerű pusztulását is megjelenítette, amelyből kiutat kellett keresniük a szereplőknek, a kivándorlást. Én nem így látom. A trilógia első és harmadik része is tanulékonynak, modernizálódásra képesnek, a kapitalista gyakorlatokhoz alkalmazkodónak mutatja a magyar paraszti gazdálkodást. Árvai István farmja Amerikában a *Kaliforniai fűrj* végén, az *Ókontri* elején, azt hiszem, azt is meg kívánja mutatni, milyenné fejlődhetett volna a magyar paraszti világ rendies uralmi viszonyok, földszüke és kommunista diktatúra nélkül.

A *Kaliforniai fűrj* fogadtatásában Bárány Tibor hangsúlyozta a leginkább, az *Élet és Irodalom* kritikai kvartettjének a beszélgetésében, 2013-ban, nagyon helyesen, hogy Oravecz

műve egészen másként (igenlően) viszonyul a kapitalizmushoz, mint akár a magyar regényhagyomány, akár a mai hazai irodalmi közvélemény. *A rög gyermekei* politikájának ez talán a legfontosabb pontja. Árvai János vállalkozásai, gépesítése, gazdaságának az iparhoz kapcsolása a trilógia első kötetében, Árvai Istvánnak és családjának a fokozatos azonosulása az amerikai demokrácia ideális magatartásmintáival a második kötetben, és Árvai Steve-nek az úri, majd a kommunista rendszerről kifejtett demokrata kritikája a harmadikban, együttesen kirajzolják a ténylegesen végbement magyar társadalomfejlődés individualista, kapitalista, demokrata, nem baloldali és nem úri jobboldali alternatíváját. Árvai István ott maradása Kaliforniában, Steve 1956-os emigrálása az *Ókontri* végén úgy is értelmezhető, hogy a modernizálódó magyar paraszti életforma csak Amerikában, csak a szabad, kapitalista világban tudhatott folytatódni, kiteljesedni, Magyarországon nem.

A trilógia ritka irodalmi utalásainak egyike az *Ókontri* közepén található: az Amerikából nemrég (1936 táján) hazatért főszereplő, Steve azt tervezi, beleolvasson a *Kiskunhalomba*, amely egy barátja szerint „kissé száraz, de hüen mutatja be a magyar állapotokat”. E szövegész felkínálja az olvasó számára a Nagy Lajos könyvével való összevetést. A *Kiskunhalom*, ahogyan már József Attila is leszögezte, remekmű – és nagyon más jellegű alkotás, mint Oravecz műve. Modernista formai kísérlet, a korabeli német film és amerikai regény narratív és vágástechnikájának a továbbfejlesztője, középpont és tengely nélküli szórt szerkezettel. Szatirikus, váltakozó (hol fölényes, hol együtt érző) elbeszélői hangja is teljesen eltér *A rög gyermekei*től. És „a magyar állapotokat”, a falut is másnak mutatja, mint az *Ókontri*. Egykorú kritikusa, Bálint György így írt róla, némi sötétítéssel: „Kemény, öröm és szépség nélküli élet bontakozik ki ebben a falumonográfiában. Ridegség, gőg és kapzsiság egyrészt, fásultság, kétségbeesés, kényszerű, eltompult megalázkodás másrészt, lappangó és gyakran ki-kitörő gyűlölködés mindkét részből: ez Kiskunhalom életének lelki tartalma.”

A *Kiskunhalom* többfelének és végletesebben megosztottnak mutatja a falu társadalmát – vagyoni helyzetüket, magatartásukat, érzelmeiket, nyelvi képességeiket –, mint Oravecz műve. Ez részben mellérendelő, illetve középpontos szerkezetükből is adódik. Nagy Lajos alkotásával összevetve tűnik föl igazán, hogy *A rög gyermekei* a parasztságnak csupán az egyik rétegére irányítja a figyelmünket, a módos parasztsókra, a kisgazdákra, s látóterének csak a peremén tűnnek fel az egy-két holdasok, a zsellérek, a napszámosok, a messzire eljárni kénytelen idénymunkások, a városba kerülő cselédnányok, akik úgyszintén részei voltak a paraszti világnak is. Az Árvai család – vagyonát, habitusát, önbecsülését, műveltségét tekintve – olyan parasztcsalád, amilyenné válni szeretett volna sok-sok valóságos nincstelen, vállalkozó kedv nélküli, megalázkodó, műveletlen (mert például írni-olvasni sem tudó) család: milliós népeesség. A *Kiskunhalomban* élénk kerülnek ők is, miként a korabeli népi szociográfiákban is: végletes szegénységük, tudatlanságuk, butaságuk, alkoholizmusuk. *A rög gyermekei* ellenben annak a paraszti rétegnek a regénye, amely úgy hordozta magában a szűkösség világa meghaladásának lehetőségét, hogy közben nem kívánt kilépni a paraszti világ keretei közül.

A *népi szociográfia* című könyvében írja Némedi Dénes, hogy a *Kiskunhalom* azért maradt hatástalan a megjelenése utáni években induló népi szociográfusokra, akik műveikben úgyszintén lesújtó képet alkottak a parasztság helyzetéről (táplálkozási, egészségügyi, műveltségi, jövedelmi stb. viszonyairól), „mert teljesen hiányzott belőle az a gondolat, hogy a parasztság valami megújulás forrása lehetne, vagy kellene lennie.” Mármost: a nemzeti megújulás forrása. Oravecz trilógiája eltér mind a *Kiskunhalom* szkepszisétől, mind a népiek nemzeti keretezésétől. A rög gyermekei egyszerre helyhez ragaszkodók és kozmopoliták: Steve Árvai azért tud egyik napról a másikra beilleszkedni Magyarországra érkezése után a falu életébe, mert a kaliforniai paraszt nagyon hasonlít a szajlai paraszthoz. Ezért gondolom tévesnek Kenyeres Zoltán *Élet és Irodalomban* írt glosz-

szája értelmezését, aki Árvai Steve-ben új Bőjtke Jánost vélt megpillantani. Nemcsak a faji ideológia, a biologizmus hiánya választja el *Az elsodort falutól* Oravecz művét, hanem a nemzeti keretezés hiánya is (és még sok minden más). Nacionalista nyelvet *A rög gyermekeiben* főként a „nadrágos”, az úri osztályhoz tartozó szereplők használnak, különösen az első két kötetben. A harmadik kötet történelmi idejében érkezik meg ez a „lecsúszott kultúrjav” a parasztok közé.

„Látta-e valaha is bárki öelötte olymód a bérkaszárnnyát, mint ő a *Patkányfogó* második fejezetében?” – tette fel a kérdést már idézett művében Erich Auerbach Émile Zola naturalista prózaírásának korabeli heurisztikus erejéről szólva, s természetesen azt válaszolta a kérdésre, hogy 'senki'. Noha nagyszerűek a paraszti világ részleteinek a leírásai *A rög gyermekeiben*, olyasfajta 'első pillantás', mint amilyen a német irodalomtudós szerint Zoláé volt, nem tulajdonítható Oravecznek. 20. századi prózaírók sora írta le a szántást, az aratást, a falusi lakodalmat, a paraszti udvarlást Szabó Páltól Sarkadi Imréig. Lehetséges, hogy Oravecz műve előkészítésekor és elkészítésekor nem támaszkodott az ő eredményeikre. De talán fordítva működésbe lép az irodalom emlékezete, s a trilógia ráirányítja a figyelmet, legalább röpké időre, e régi írók ma már jórészt olvasatlan műveire. Manapság, a valóságfeltárás, a múltfeltárás, a részletező magánélet-leírás irodalma idején, nem árt felidézni néha, milyen sokféleképpen lehet realista műveket alkotni.

De nem szeretném bezárni *A rög gyermekeit* a realizmus vagy a paraszti téma dobozába. Szilasi László már az *Ondrok gödre* megjelenésekor felhívta a figyelmet a regény bölcséleti távlatára, az *Élet és Irodalomba Óhaza* címmel írt szép elemzésében. Az *Ókontri* dísztelen pátozzal megírt szövegrészekben beszél arról, hogy a földművelésben, a gyermeknevelésben, a házépítésben érvényesülő ciklikus ismétlés, ismétlődés (a majdnem ugyanaz visszatérése), a természet ciklikus rendjéhez illeszkedés biztosít az ember számára értelmet, megnyugvást az életében. Íme Árvai Steve egyik belső monológjának részlete: „Magot tenni a földbe, gondozni, ápolni, babusgatni a növényt, vigyázni rá, óvni, nézni, hogyan fejlődik, növekszik, gyönyörködni benne, a kalászában, a csövében, hüvelyében, minek mije van, az alakjában, a színében, és betakarítani a termését, mikor megérett. És utána újra kezdeni az egészet, új maggal, ami a régi magból lett, és folytatni, ismételni, újra és újra, évről évre, életünk végéig” (43.). Az Árvai család férfitagjainak életében hasonló töprengések, hasonló jelenetek, hasonló párbeszéddek ismétlődnek az egymásra következő kötetekben, mert a ciklikus ismétlődés a trilógiának nemcsak a rejtett alaptémája, hanem a mélystruktúrája is.